

„Bogurodzico przegoń Putina” - rola Cerkwi Prawosławnej we współczesnej Rosji

PROCES, PODCZAS KTÓREGO ZA CHULIGAŃSTWO MOTYWOWANE NIENAWIŚCIĄ religijną skazano na karę pozbawienia wolności trzy członkinie feministycznej grupy Pussy Riot, przywrócił do debaty publicznej kwestię roli, jaką we współczesnej Rosji¹ odgrywa Cerkiew Prawosławna. Powszechne twierdzenie, iż prawosławie to jeden z filarów rosyjskiej tożsamości, a Rosyjska Cerkiew Prawosławna to jedyna instytucja, wokół której może zintegrować się rosyjskie społeczeństwo, zostało skonfrontowane ze skutkami wydarzeń, które zmieniły rosyjską przestrzeń publiczną. Protesty opozycji po wyborach do Dumy Państwowej w 2011 r., przemiany zachodzące w rosyjskim społeczeństwie oraz jego stosunku do religii, a także zmiany prawne, które bezpośrednio dotyczą Cerkwi Prawosławnej, uzasadniają pytanie o to, czy, i w jakim kształcie, dokonuje się redefinicja roli Kościoła prawosławnego w Federacji Rosyjskiej. Analiza przepisów prawa, dokumentów, oficjalnych wypowiedzi prawosławnych hierarchów i przedstawicieli państwa oraz wyników badań opinii publicznej stanie się podstawą do udzielenia odpowiedzi na to pytanie. Poprzedzi ją proces, w wyniku którego osiągnięte zostaną następujące cele szczegółowe: określenie, w jaki sposób Cerkiew Prawosławna postrzega swoją pozycję w Federacji Rosyjskiej, omówienie prawnych i politycznych uwarunkowań funkcjonowania Cerkwi w ramach rosyjskiego systemu, przedstawienie koncepcji cywilizacji prawosławnej jako jednego z fundamentów funk-

¹Na potrzeby niniejszego artykułu terminem „współczesna Rosja” określany będzie okres funkcjonowania Federacji Rosyjskiej jako samodzielnego i suwerennego podmiotu prawa międzynarodowego – za cezurę początkową uznać można tym samym grudzień 1991 r. (wejście w życie *Porozumienia o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw* oraz rezygnacja Michaiła Gorbaczowa z piastowanego urzędu Prezydenta ZSRR oznaczały formalne zaprzestanie istnienia Związku Radzieckiego jako podmiotu prawa międzynarodowego – jego miejsce zajęła Federacja Rosyjska–Mojsiewicz, 2000, s. 30; Jach, 2011, s. 79). Szczegółowej analizie poddane zostaną natomiast pierwsze lata drugiej dekady XXI w., kiedy miały miejsce protesty powyborcze oraz wprowadzono zmiany w prawie bezpośrednio dotyczące Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

cjonowania Cerkwi w przestrzeni publicznej, poddanie analizie badań opinii publicznej przedstawiających stosunek rosyjskiego społeczeństwa wobec Cerkwi Prawosławnej oraz ustalenie stanowiska Kościoła prawosławnego wobec powyborczego ruchu protestu.

JAK CERKIEW PRAWOSŁAWNA OKREŚLA SWOJĄ ROLĘ WE WSPÓŁCZESNEJ ROSJI? TYSIĄCLECIE CHRZTU RUSI STAŁO SIĘ OKAZJĄ do ponownego określenia funkcji, jaką ma pełnić Cerkiew Prawosławna w reformującym się w tym czasie Związku Radzieckim. Sobór oraz rozległe obchody tysiąclecia, które miały miejsce w 1988 r., uznaje się za inaugurację procesu odradzania się prawosławia w Rosji (Lenoir, Tardan-Masquelier, 2002, s. 473). Ponad siedemdziesięcioletni okres zainaugurowany rewolucją październikową charakteryzował się znacznym ograniczeniem swobodnego funkcjonowania Cerkwi Prawosławnej. Duchowieństwo i prawosławne instytucje uznane zostały za antypostępowe, a tym samym stwarzające niebezpieczeństwo dla rodzącego się „nowego porządku”. Celem ograniczenia, a następnie zlikwidowania ich wpływu na rosyjskie (radzieckie) społeczeństwo i przestrzeń publiczną przeprowadzono szereg działań, wśród których można wymienić: nacjonalizację dóbr kościelnych (1917 r.), przyjęcie zasady sekularyzacji państwa (1918 r.) czy konfiskatę majątków kościelnych (1922 r.). Jednocześnie nowa władza wspierała dezintegrację Cerkwi, udzielając poparcia inicjatorom kolejnych schizm. Stosunek radzieckich decydentów do Cerkwi uległ zmianie po ataku Niemiec na Związek Radziecki w 1941 r. W zamian za wykorzystanie potencjału mobilizacyjnego, zastosowano szereg ustępstw wobec funkcjonowania Cerkwi (m.in. zgoda na zwołanie soboru, otwarcie seminariów, uwolnienie z łagrów księży). W kolejnych dekadach istnienia Związku Radzieckiego władza tolerowała funkcjonowanie kontrolowanych (poprzez zwerbowanych przez służby bezpieczeństwa duchownych) prawosławnych instytucji, okresowo zaostrzając politykę wyznaniową, np. poprzez wzmocnienie antyreligijnej propagandy (szczególnie po dojściu do władzy Nikity Chruszczowa). Jednocześnie, kolejne akty prawno-ustrojowe (m.in. Konstytucja z 1936 oraz Konstytucja z 1977) gwarantowały – jednak jedynie na poziomie deklaratywnym – prawo do wyznawania dowolnej religii oraz swobodnego odprawiania kultów religijnych (Curanović, 2010, s. 89-105).

Początkowo proces odrodzenia rosyjskiego prawosławia polegał głównie na przywracaniu licznym kościołom i klasztorom ich pierwotnych kulturowo-religijnych funkcji oraz na tworzeniu sieci szkół, semi-

nariów i uczelni, których zadaniem miała być odbudowa personalnego zaplecza Cerkwi. Gdy po dziesięciu latach liczba diecezji, kapłanów, klasztorów czy seminariów duchownych znacznie się zwiększyła (nawet kilkukrotnie), rozpoczął się proces stopniowego wzmacniania roli Cerkwi Prawosławnej w życiu publicznym (Kowalska-Stus, 2011, s. 133–134). Za jeden z jego przejawów można uznać jubileuszowy Synod Biskupów Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej² w 2000 r. W swoim wystąpieniu Patriarcha Moskwy i Wszechrusi Aleksy II podkreślał znaczącą rolę, jaką odegrała Cerkiew Prawosławna w pełnym tragicznych wydarzeń XX w.³ Uwypuklenie doniosłości tej roli stało się podstawą do sformułowania zadań na przyszłość, wśród których patriarcha Aleksy II wymienił sprostanie takim wyzwaniom, jak globalizacja, narodowy egoizm czy postępująca ateizacja życia publicznego oraz kontynuowanie procesu, w którym Cerkiew uczestniczy od wieków – tj. integracji wszystkich prawosławnych w ramach Świętej Rusi. Cel, za który uznano duchowe oświecenie, Cerkiew planowała osiągnąć przy współpracy (ale zachowując niezależność) z władzą państwową oraz organizacjami międzynarodowymi (*Доклад*, 2000).

Przyjmowane w kolejnych latach dokumenty, wśród których wymienić można m. in. *Podstawy socjalnej koncepcji Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej* oraz *Podstawy nauki Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w godności, wolności i prawach człowieka*, stawały się dowodem na to, iż głównym sposobem na zwiększenie roli Cerkwi w życiu publicznym i społecznym jest odbudowa relacji z państwem oraz jego instytucjami (Curanović, 2009, s. 212). I choć oficjalnie w relacjach z władzami Federacji Rosyjskiej obowiązuje tzw. doktryna Czaplina⁴ – „choć Cerkiew oddzielona jest od państwa, to nie da się jej oddzielić od społeczeństwa” – to pojawiają się koncepcje udziału Cerkwi w czynnej polityce, np. poprzez utworzenie prawosławnej partii, która,

² Synod to w Kościele prawosławnym stała rada złożona z biskupów, której zadaniem jest zarządzanie Kościołem. Przewodniczy mu patriarcha (lub metropolita bądź areybiskup) – zwierzchnik danego Kościoła.

³ Szczególną uwagę patriarcha Aleksy II zwrócił na znaczenie duchowego i moralnego wsparcia oraz prawosławnej tradycji, które pomogły odnieść zwycięstwo w wielkiej wojnie ojczyznianej oraz umożliwiły dokonanie wielu osiągnięć w okresie Związku Radzieckiego (*Доклад*, 2000).

⁴ Protorejery Wsiewołod Czaplina stanął na czele utworzonego w 2009 r. Wydziału Patriarchatu Moskiewskiego do spraw Kontaktów ze Społeczeństwem, który to Wydział otrzymał zadanie nawiązania relacji pomiędzy społeczeństwem rosyjskim a Cerkwią. Celem tych działań była odbudowa autorytetu moralnego Cerkwi oraz zwiększenie jej wpływu na społeczeństwo (Jarzyńska, 2013b, s. 10).

na wzór zachodnich chadecji, skupiałyby wierzących polityków (Borkowicz, 2012, s. 65).

FEDERACJA ROSYJSKA WOBEC CERKWI PRAWOSŁAWNEJ

ZGODNIE Z TREŚCIĄ ARTYKUŁU 14. Konstytucji Federacji Rosyjskiej i zawartą w nim zasadą świeckości państwa „żadna religia nie może być uznana za państwową lub obowiązującą. Związki wyznaniowe są oddzielone od państwa i równe wobec prawa” (*Konstytucja*, 2000). Artykuł 28. gwarantuje natomiast każdemu wolność wyznania oraz prawo do posiadania i rozpowszechniania przekonań religijnych (*Konstytucja*, 2000). I choć zasady te jednoznacznie sytuują Federację Rosyjską w gronie państw świeckich, to jednak szereg działań podejmowanych przez przedstawicieli władzy państwowej świadczy o uprzywilejowanej pozycji Cerkwi Prawosławnej w rosyjskiej przestrzeni publicznej.

W odpowiedzi na kryzys rosyjskiej tożsamości, a tym samym i całego państwa, którego przejawami są brak poszanowania dla tradycyjnych wartości oraz tzw. „brak duchowego spoiwa”, Prezydent Federacji Rosyjskiej w orędziu wygłoszonym w grudniu 2012 r. za jedno z najważniejszych zadań uznał budowę narodu politycznego. Jego komponentami mają być – według Władimira Putina – historia Rosji, język rosyjski oraz prawosławna tradycja (Jarzyńska, 2013a, s. 42–43). Sklasyfikowanie religii prawosławnej jako jednego z filarów państwowej tożsamości uczyniło z Cerkwi Prawosławnej partnera w procesie realizacji zadania sformułowanego przez władzę państwową. Według Katarzyny Jarzyńskiej „władze uważają prawosławie za element zapewniający ciągłość rosyjskiej państwowości oraz kultury, a także fundament samoidentyfikacji Rosjan, zgodnie z zasadą być Rosjaninem – to być prawosławnym” (Jarzyńska, 2013a, s. 45). Podobnie poglądy Kremla na rolę Cerkwi charakteryzuje Alicja Curanović: „Rosyjska Cerkiew Prawosławna (...) powinna powrócić we współczesnej Rosji do tradycyjnych ról – legitymizacji władzy, kształtowania postaw patriotycznych i etosu służby dla ojczyzny. Elity władzy postrzegają religie (prawosławie i islam) jako system tradycyjnych zasad, wartości i symboli, przydatny w procesie samookreślenia Federacji Rosyjskiej” (Curanović, 2009, s. 213). Z określoną wyżej rolą prawosławia wiąże się szereg korzyści, które władza państwowa przyznaje Cerkwi. Ruchy patriotyczno-religijne (wśród nich te prawosławne) stanowią najliczniejszą grupę organizacji pozarządowych, które w 2012 r. otrzymały państwowe granty przyznawane organizacjom zajmującym się promocją postaw pro państwowych i patriotycznych (Jarzyńska,

2013a, s. 45). Cerkiew jest również jednym z głównych beneficjentów ustawy umożliwiającej organizacjom religijnym odzyskanie majątku utraconego w wyniku rewolucji 1917 r. Jej własnością ponownie stały się dawne kościoły, klasztory czy budynki gospodarcze, które często dziś uznawane są za wartościowe zabytki (Jarzyńska, 2013b, s. 11–12). Uprzywilejowaną pozycję Cerkwi można również zauważyć w rosyjskich mediach, w których pojawiają się transmisje prawosławnych uroczystości, komentarze z wymiany życzeń i gratulacji pomiędzy przedstawicielami Cerkwi a państwowymi urzędnikami, jak i audycje (na przykład „Słowo Pasterza”) zawierające komentarze Cerkwi do wydarzeń społeczno-politycznych (Jarzyńska, 2013b, s. 12).

Sprzeczny z wyżej wspomnianą zasadą świeckości państwa, a jednocześnie wpisujący się w określoną przez W. Putina nową rolę Cerkwi Prawosławnej, jest jeden z ostatnich projektów zgłoszonych na forum Dumy Państwowej. Dodatkowy zapis w preambule Konstytucji Federacji Rosyjskiej ma traktować o „historycznej roli prawosławia w kształtowaniu państwowości i wartości cywilizacyjnych Rosji”. Zwolennikami takiego zapisu są, oprócz przedstawicieli Cerkwi, również osoby związane z organizacjami pozarządowymi oraz reprezentanci rosyjskich uczelni (*Prawosławie*, 2013). Taka zmiana prawna, podważając konstytucyjną zasadę religijnej neutralności, usankcjonowałaby wzrastające znaczenie Cerkwi Prawosławnej w rosyjskim życiu publicznym.

Cerkiew Prawosławna odgrywa również pewną rolę w rosyjskiej polityce zagranicznej. Według A. Curanović „czynnik religijny pełni przede wszystkim funkcję identyfikacyjną (tożsamość cywilizacyjna i wizja ładu międzynarodowego, tj. cywilizacyjnego multipolarizmu), wspólnototwórczą (w zależności od kontekstu – sojusz cywilizacji konserwatywnych, sojusz przeciwko amerykańskiemu imperializmowi, sojusz wykluczonych, prawosławnych, itd.), legitymizacyjną (Rosja ze względu na głęboko zakorzenioną w jej tradycji tolerancję wyznaniową w roli pośrednika międzycywilizacyjnego ma mandat do opieki nad prawosławnymi itd.), jest narzędziem ekspansji kulturowej (*ruski mir*) i dyplomacji” (Curanović, 2009, s. 229). Pełnienie sformułowanych przez państwo funkcji przynosi Cerkwi konkretne korzyści. Za ich wyraz możemy uznać np. dbanie o interesy Cerkwi za granicą, co przejawiało się m. in. zobowiązaniem W. Putina do omówienia z władzami Chin sytuacji wyznawców prawosławia w Chińskiej Republice Ludowej. Federacja Rosyjska wspiera również finansowo i wizerunkowo rozwój prawosławnej infrastruktury poza granicami państwa, np. po-

przez obecność rosyjskiego ministra spraw zagranicznych, Igora Iwanowa, podczas wmurowywania kamienia węgielnego pod budowę cerkwi w Johannesburgu (Curanović, 2009, s. 227–228). W wyniku tych działań obiekty religijne stają się swego rodzaju przedstawicielstwami Federacji Rosyjskiej za granicą.

CYWILIZACJA PRAWOSŁAWNA

DZIAŁANIA ZARÓWNO CERKWI, JAK I STRUKTUR PAŃSTWOWYCH Federacji Rosyjskiej wpisują się w koncepcję „prawosławnej cywilizacji”, która jest częścią „paradygmatu cywilizacyjnego” charakteryzującego stosunki międzynarodowe jako przestrzeń rywalizacji lub współpracy cywilizacji, a nie poszczególnych państw (Huntington, 1997, s. 15–16). Świat prawosławny, którego ośrodkiem jest Rosja, według Samuela Huntingтона wyróżnia „bizantyjski rodowód, odrębna religia, dwieście lat panowania tatarskiego, biurokratyczny despotyzm oraz ograniczony kontakt z Renesansem, Reformacją, Oświeceniem...” (Huntington, 1997, s. 50). Nawiązanie do koncepcji cywilizacji prawosławnej z jednej strony służy wyjaśnieniu specyfiki rosyjskiego systemu politycznego – promowania idei tzw. demokracji prawosławnej⁵, która wyhamowanie procesów demokratyzacyjnych według standardów zachodnich tłumaczy odwołaniem się do wartości chrześcijaństwa wschodniego. Z drugiej natomiast, koncepcja ta jest dla Rosji szansą na odbudowanie swojej pozycji w wielobiegunowym świecie, w którym cywilizacja prawosławna stanowi przeciwwagę dla cywilizacji zachodniej (Curanović, 2009, s. 215–220). Misja, która polega na przeciwdziałaniu takim negatywnym zjawiskom, jak globalizacja, sekularyzacja czy westernizacja, stwarza platformę do współpracy pomiędzy Cerkwią a strukturami państwa. Jak twierdzi A. Curanović: „dwie strony zgadzają się co do tego, że jednym z warunków odrodzenia Rosji jest odnowa moralna w duchu tradycyjnych wartości rosyjskich (prawosławnych)” (Curanović, 2009, s. 221).

Z koncepcją cywilizacji prawosławnej wiąże się również pojęcie „bezpieczeństwa wyznaniowego”, które „jako komponent bezpieczeństwa narodowego, jest ściśle związane z suwerennością kulturową (cywilizacyjną), czyli nie tyle zupełną niezależnością od zewnętrznych wpływów (...), ile zdolnością przeciwstawienia się presji cywilizacyj-

⁵ W odwołaniu do koncepcji „demokracji prawosławnej” powstała koncepcja „demokracji suwerennej”, w ramach której przedstawiciele Kremla zaproponowali działania w oparciu o trzy priorytety: społeczny solidaryzm, kształtowanie nowych elit oraz kulturę i tradycję jako jeden z filarów tożsamości narodowej (Curanović, 2009, s. 220).

nej” (Curanović, 2009, s. 223). Dla zapewnienia bezpieczeństwa wyznaniowego konieczna jest budowa przestrzeni, która zapewni ochronę tzw. *rosyjskiego miru*. Współpraca państwa i Cerkwi w ramach realizacji tego zadania znajduje swój wyraz w dwóch koncepcjach, które łączy wspólny cel. „Bliska zagranica” jako jeden z komponentów strategii bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej zakłada istnienie strefy wpływów, która obejmuje swym zasięgiem dawne państwa bloku socjalistycznego (Mojsiewicz, 2004, s. 48). Jej odpowiednikiem jest formuła „kilka państw – jeden patriarchat” przyjęta przez Święty Synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w 1991 r., zakładająca konieczność zachowania integralności terytorium objętego administracją patriarchatu (Curanović, 2009, s. 219). Zarówno Cerkiew, jak i państwo rosyjskie określiły granice obszaru, w ramach którego zamierzają bronić swoich interesów. Uwzględniając fakt, że granice tej strefy są w obydwu przypadkach podobne (wpisują się w ramy koncepcji cywilizacji prawosławnej), można oczekiwać (lub już obserwować), iż obydwie siły będą uzupełniać lub łączyć swoje działania.

SPÓŁCZEŃSTWO ROSYJSKIE WOBEC CERKWI PRAWOSŁAWNEJ

COROCZNE BADANIE OPINII PUBLICZNEJ przeprowadzane przez Centrum Levada wskazuje na utrzymujące się przez dwadzieścia lat (1989-2009 r.) tendencje wzrostowe liczby osób deklarujących wyznanie prawosławne. Pomimo wyhamowania tego trendu w 2010 r., wciąż blisko 80% Rosjan to prawosławni. Jednak regularnie (przynajmniej raz w tygodniu) w nabożeństwach uczestniczy tylko 5% Rosjan (*Общественное*, 2012, s. 166). Według A. Curanović „prawosławie jest dla większości Rosjan przede wszystkim kategorią identyfikacyjną, wyznacznikiem przynależności do pewnej tradycji, w mniejszym stopniu wyraża zaś światopogląd ściśle religijny” (Curanović, 2009, s. 213). Również K. Jarzyńska podkreśla, iż „dla większości Rosjan przywiązanie do prawosławia ma wymiar symboliczny, jest traktowane jako część rosyjskiej tradycji, kultury oraz element samoidentyfikacji, nie zaś jako religia” (Jarzyńska, 2013b, s. 10). Prawosławie to dla Rosjan jeden z elementów patriotyzmu, który buduje poczucie wspólnoty, a jednocześnie nie oznacza zobowiązania do udziału w praktykach religijnych.

Podobnie specyficzny jest stosunek Rosjan do Cerkwi jako instytucji. Większość społeczeństwa traktuje Rosyjską Cerkiew Prawosławną jako „jeden z elementów systemu władzy” (Jarzyńska, 2013b, s. 10), na co dowodem może być fakt, że ponad połowa (55%) Rosjan uwa-

za, iż w ostatnim czasie wsparcie państwa dla Cerkwi się zwiększyło. W 2012 r. wzrósł również odsetek osób uważających, że Kościoły i organizacje religijne mają zbyt duży wpływ na politykę i życie publiczne – z 18 do 28% (*Общественное*, 2012, s. 160–161). Ocena sytuacji różni się z oczekiwaniami, jakie formułuje społeczeństwo rosyjskie wobec Cerkwi Prawosławnej. Wśród ról, które w życiu społecznym powinny odgrywać Kościoły i organizacje religijne, Rosjanie wskazywali najczęściej stanie na straży publicznej moralności (50%), zaspokajanie duchowych potrzeb wiernych (49%) oraz pomoc biednym i potrzebującym (37%) (*Общественное*, 2012, s. 160).

Upowszechniający się w ostatnich latach dostęp Rosjan do Internetu – liczba użytkowników wzrosła z 3,1 mln w 2000 r. do 52–54 mln w 2012 r. – spowodował wzmoczenie społecznej i politycznej aktywności obywateli Federacji Rosyjskiej⁶ (Rogoża, 2012a, s. 1). Proces ten ma swoje konsekwencje nie tylko w sferze polityki (znaczenie mediów społecznościowych dla organizacji protestów po wyborach do Dumy Państwowej w grudniu 2011 r.), ale również w innych aspektach codziennego życia współczesnych Rosjan. Według Jacka Borkowicza wynikiem tego procesu są nie tylko zmiany w ogóle społeczeństwa (inauguracja procesu kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego), ale również w grupie osób deklarujących się jako wyznawcy prawosławia. Do opisu nowej grupy używa on terminu „nowi prawosławni” czy wręcz „prawosławna cyberinteligenca” (Borkowicz, 2012, s. 67). „Nowi prawosławni”, wykorzystując możliwości, które oferuje dostęp do Internetu oraz tworzone w jego ramach portale społecznej aktywności, swój sprzeciw kierują „nie tylko w stronę putinowskiej władzy, ale także – a może nawet w pierwszej kolejności – ku cerkiewnemu establishmentowi i jego powiązaniom ze skorumpowanym systemem” (Borkowicz, 2012, s. 67). Świadczy o tym np. aktywność rosyjskich internautów w komentowaniu informacji o przerobionych zdjęciach Patriarchy Cyryla z wartościowym zegarkiem – Cerkiew przeprosiła za sfałszowanie zdjęć dopiero po fali krytyki, która poja-

⁶ Według Jadwigi Rogożej Internet stworzył platformę swobodnej wymiany informacji i poglądów, które wymykają się spod kontroli cenzury i selekcji informacji. Jednym z przejawów tej szczególnej aktywności są niezwykle popularne w Rosji blogi, codziennie czytane przez nawet dziesiątki tysięcy internautów, co często przekracza nakłady najpopularniejszych rosyjskich gazet. Wśród portali skupiających się na działalności prospołecznej J. Rogoża wymienia m. in.: RosJama – portal dokumentujący fatalny stan rosyjskich dróg, RosWybory – projekt służący koordynacji działań obserwatorów wyborczych, Pomogi.org – portal skupiający się na działalności charytatywnej (Rogoża, 2012a, s. 9).

wiła się na rosyjskich blogach (*Russian Orthodox*, 2012). K. Jarzyńska po nagłośnieniu przez media licznych skandali z udziałem Patriarchy Cyryla komentowała, iż „krytyka patriarchy ma charakter oddolny i może być interpretowana jako odpowiedź internautów i środowisk opozycyjnych na zacieśnienie związków Cerkwi z władzą” (Jarzyńska, 2012a). W swego rodzaju nowy społeczny ruch wpisuje się również aktywność jednego z najpopularniejszych prawosławnych publicystów, Andrieja Diesnickiego, który na prowadzonej przez siebie stronie internetowej publikuje artykuły dotyczące roli prawosławia oraz Cerkwi we współczesnej Rosji. Promuje on nowy model prawosławnego Rosjanina, który angażuje się społecznie, szanuje wartości obywatelskie, sprzeciwiając się jednocześnie zbyt niemu zaangażowaniu Cerkwi w politykę oraz zamknięciu na dialog z innymi religiami (*Десницкий*, 2009).

ROSYJSKA CERKIEW PRAWOSŁAWNA A RUCH PROTESTU

WYDARZENIA, KTÓRE MIAŁY MIEJSCE po wyborach do Dumy Państwowej w grudniu 2011 r. stały się dla Cerkwi Prawosławnej szansą na ponowne określenie swojej roli we współczesnej Rosji. Spolaryzowanie stanowisk państwa i jego organów oraz wybranych grup społecznych, które utworzyły ruch protestu, a także bezpośrednie wykorzystanie prawosławnych symboli przez przedstawicieli tego ruchu (np. występ Pussy Riot), zmusiło prawosławnych hierarchów do opowiedzenia się po jednej ze stron. Cerkiew Prawosławna otrzymała szansę wystąpienia w roli mediatora między społeczeństwem a władzą, z czego na początku protestów skorzystał Patriarcha Cyryl. „Protesty wyrażane w legalny sposób, powinny doprowadzić do skorygowania polityki (...) Każdy człowiek żyjący w wolnym społeczeństwie powinien mieć prawo wyrażać swoje opinie” – w taki sposób w styczniu 2012 r. w wywiadzie telewizyjnym zwierzchnik Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej wyrażał publicznie swoje poparcie dla protestujących przeciwko wyborczym fałszerstwom (Popowski, 2012). Słowa te interpretowano jako próbę zwiększenia autonomii Cerkwi, która występuje jako samodzielny podmiot w obronie społeczeństwa, czyli w opozycji do władzy, z którą do tej pory była związana. Jednak już kilkanaście dni później stosunek Patriarchy do protestujących uległ znacznej zmianie. Tuż przed kolejną falą demonstracji hierarcha wyraził nadzieję, iż prawosławni obywatele „nie wychodzą na ulicę, ich głosów nie słyhać, oni modlą się w zaciszu cerkwi i domów, ale całym sercem przeżywają to, co dzieje się z narodem” (*Patriarcha*, 2012). Jako jeden z pierwszych złożył

również W. Putinowi gratulacje po zwycięstwie w wyborach prezydenckich w marcu 2012 r. (Jarzyńska, 2013b, s. 12). Jednoznacznie opowiadając się po stronie władzy państwowej, odrzucił rolę występującego ponad podziałami mediatora, ignorując tym samym głos części swoich wiernych.

Za jeden z przejawów zbliżenia pomiędzy Cerkwią a władza państwową można uznać również reakcję prawosławnych hierarchów na występ punkowo-feministycznej grupy Pussy Riot w moskiewskim Soborze Chrystusa Zbawiciela⁷. Za wykonanie antyputinowskiego utworu punkowego we wnętrzu świątyni Patriarcha Cyryl domagał się surowej kary więzienia, uznając występ za „zbezczeszczenie świątyni” (Rogoża, 2012b, s. 14). Odpowiedzialny za relacje Cerkwi ze społeczeństwem protojerej Wsiewołod Czaplina stwierdził nawet, że członkiniom Pussy Riot powinno się postawić zarzut szerszenia ekstremizmu (Borkowicz, 2012, s. 63). Według K. Jarzyńskiej „proces ma być sygnałem, że władze zamierzają zacieśniać związki z Rosyjską Cerkwią Prawosławną oraz nie będą tolerować krytyki wobec Cerkwi i stojącego na jej czele Patriarchy Cyryla” (Jarzyńska, 2012b). Podobnie sprawę ocenia J. Rogoża, która podkreśla polityczny wymiar procesu oraz surowego wyroku (Rogoża, 2012b, s. 14). Jednak stanowisko przedstawicieli Cerkwi nie jest w tej sprawie jednoznaczne, podobnie jak niejednoznaczne są opinie społeczeństwa. Andriej Kurajew, prawosławny teolog, próbował łagodzić odbiór wydarzenia – „Gdyby na mnie trafiły, nakarmiłbym je blinami, pogładził po głowach i wytłumaczył, że przesadzili” (Borkowicz, 2012, s. 63). W obronie kobiet protestowali w centrum Moskwy przeciwnicy Putina, a wśród nich wielu przedstawicieli tzw. „nowych prawosławnych”, którzy choć nie popierają takich występów w miejscach kultu, nie godzą się również na surowe wyroki motywowane politycznie (Borkowicz, 2012, s. 68). Większość Rosjan uznała jednak, że dwuletni wyrok jest adekwatny do popełnionego przestępstwa, a motywacją do działania było zwykłe chuligaństwo (*Russian Public*, 2013, s. 122–123).

⁷ Pussy Riot 21 lutego 2012 r. wykonała w Soborze Chrystusa Zbawiciela w Moskwie utwór *Bogurodzico, przeçois Putina*. W wyśpiewanym tekście pojawiła się krytyka związków pomiędzy Cerkwią Prawosławną a władzą państwową. Członkinie grupy: Nadieżda Tołokonnikowa, Marja Aliochina oraz Jekaterina Samucewicz zostały po występie aresztowane oraz oskarżone o chuligaństwo motywowane nienawiścią religijną. Moskiewski sąd skazał je na dwa lata pozbawienia wolności w kolonii karnej (*Dziewczyzny*, 2012).

W efekcie kontrowersji, które pojawiły się wokół procesu członkiń Pussy Riot (obraza uczuć religijnych nie była wtedy w Rosji przestępstwem, więc skazano je za chuligaństwo motywowane nienawiścią religijną) dokonano kolejnego zbliżenia władzy państwowej i Cerkwi Prawosławnej. 11 czerwca 2013 r. Duma Państwowa przyjęła ustawę, która wprowadza odpowiedzialność karną za obrazę uczuć i przekonań religijnych. Opozycja wskazuje, iż nowe prawo jest przejawem wzrastającej roli Cerkwi oraz jej sojuszu z władzą państwową, a brak precyzyjnej definicji „obrazy uczuć religijnych” może doprowadzić do nadużyć w stosowaniu tych przepisów oraz wykorzystywania ich w celach politycznych (Klebaniuk, 2013).

PODSUMOWANIE

„ROSYJSKA CERKIEW PRAWOSŁAWNA stanowi odwieczny fundament istnienia Rosji. Rosja nie posiada innych źródeł samoidentyfikacji i tożsamości” (Kowalska-Stus, 2011, s. 157). Analiza dokumentów wytwarzanych przez organy Cerkwi, wypowiedzi prawosławnych hierarchów czy przedstawicieli władzy państwowej potwierdzają, że prawosławie uznano za jeden z głównych filarów nowej tożsamości państwowej. Również badania opinii publicznej, które wskazują na prawosławie jako wyznanie dominujące potwierdzają tezę, że jest ono fundamentem współczesnej Rosji. Współpraca między strukturami państwa a Cerkwią realizuje założenia tzw. prawosławnej cywilizacji, która ma odpowiadać zarówno na potrzeby państwa (prawosławie równa się patriotyzm), jak i prawosławnych hierarchów (obywatel Rosji to prawosławny). Jednak wydarzenia, które miały miejsce w ciągu ostatnich dwóch lat, ujawniły, iż kształtuje się w Rosji nowa grupa społeczna (według niektórych obserwatorów nawet społeczeństwo obywatelskie), która nie akceptuje swego rodzaju sojuszu między władzą państwową a Cerkwią. Krytyka, której ze strony prawosławnych hierarchów doświadczyli protestujący przeciwko wyborczym fałszerstwom oraz zaangażowanie Cerkwi w proces Pussy Riot znacznie zmniejszyły społeczne poparcie dla czynnego udziału hierarchów w przestrzeni publicznej, a szczególnie w sferze polityki. Chociaż nie należy oczekiwać, że liczba rosyjskich prawosławnych nagle znacznie zmaleje, to można się spodziewać, iż wzrośnie liczba Rosjan, którzy będą chcieli ograniczyć rolę Cerkwi do zaspokajania duchowych potrzeb wiernych.

BIBLIOGRAFIA

- Borkowicz J. (2012), *Między Putinem a cyberprawosławnymi*, „Nowa Europa Wschodnia”, nr 3-4.
- Curanović A. (2009), *Religia w myśli politycznej i aktywności międzynarodowej Federacji Rosyjskiej*, „Stosunki Międzynarodowe”, nr 3-4.
- Curanović A. (2010), *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa.
- Десницкий А. (2009), *Христианство как часть политической культуры?*, <http://desnitsky.ru/essays/christianity/political>, 27.12.2013.
- Доклад Патриарха Московского и всея Руси Алексия II на Юбилейном Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви (2000)*, mospat.ru, <http://www.mospat.ru/archive/2000/08/s200003/>, 29.12.2013.
- Dziewczyny z Pussy Riot dostały dwa lata łagru (2012)*, „Gazeta Wyborcza”, http://wyborcza.pl/1,76842,12323194,Dziewczyny_z_Pussy_Riot_dostaly_dwa_lata_lagru.html#TRrelSST, 28.12.2013.
- Huntington S. (1997), *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa.
- Jach A. (2011), *Rosja 1991-1993. Walka o kształt ustrojowy państwa*, Kraków.
- Jarzyńska K. (2012a), *Rosja: Afera patriarchy Cyryla, Analiza Ośrodka Studiów Wschodnich*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-04-04/rosja-afery-patriarchy-cyryla>, 27.12.2013.
- Jarzyńska K. (2012b), *Rosyjskie władzy rozgrywają proces Pussy Riot, Analiza Ośrodka Studiów Wschodnich*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-08-08/rosyjskie-wladze-rozgrywaja-proces-pussy-riot>, 27.12.2013.
- Jarzyńska K. (2013a), *Wskrzyszanie ducha w narodzie*, „Nowa Europa Wschodnia”, nr 2.
- Jarzyńska K. (2013b), *Cerkiew od(g)rodzona*, „Nowa Europa Wschodnia”, nr 5.
- Klebaniuk J. (2013), *Rosja: Obraza uczuć religijnych będzie karana więzieniem*, lewica.pl, [http://www.lewica.pl/index.php?id=28110&tytul=Rosja:Obraza-uczuc%2E6-religijnych-b%2EAdzie-karana-wi%2EAzieniem](http://www.lewica.pl/index.php?id=28110&tytul=Rosja%3A-Obraza-uczuc%2E6-religijnych-b%2EAdzie-karana-wi%2EAzieniem), 29.12.2013.
- Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 r. (2000)*, Warszawa.
- Kowalska-Stus H. (2011), *Rosyjskie prawosławie a upadek ZSRR*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata. Federacja Rosyjska*, red. A. Jach, Kraków.

- Leksykon współczesnych międzynarodowych stosunków politycznych* (2004), red. Cz. Mojsiewicz, Wrocław.
- Lenoir F., Tardan-Masquelier Y., red. (2002) *Encyklopedia religii świata. Historia*, Warszawa.
- Mojsiewicz Cz. (2000), *Wspólnota Niepodległych Państw – czym jest i czym może być*, [w:] *Transformacja systemowa w Polsce i Rosji. Sukcesy i zagrożenia*, red. A. Stelmach, Poznań.
- Общественное мнение – 2012* (2012), Аналитический Центр Юрия Левады, Москва.
- Patriarcha Cyryl krytykuje demonstracje opozycji* (2012), kresy.pl, <http://www.kresy.pl/wydarzenia,spoleczenstwo?zobacz/patriarcha-cyryl-krytykuje-demonstracje-opozycji>, 27.12.2013.
- Prawosławie w konstytucji: „Najważniejsze, najpowszechniej wyznawane”* (2013), kresy24.pl, <http://kresy24.pl/43053/prawoslawie-w-konstytucji-najwazniejsze-najpowszechniej-wyznawane/>, 27.12.2013.
- Popowski S. (2012), *Rosja na zakręcie*, Studio opinii, <http://studioopinii.pl/slawomir-popowski-rosja-na-zakrecie/>, 27.12.2013.
- Rogoża J. (2012a), *Internet w Rosji: kolebka społeczeństwa obywatelskiego*, „Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich”, nr 72.
- Rogoża J. (2012b), *Nowe ikony rosyjskiej opozycji*, „Nowa Europa Wschodnia”, nr 5.
- Russian Orthodox Church admits doctoring Patriarch photograph* (2012), „The Telegraph”, <http://www.telegraph.co.uk/news/religion/9188342/Russian-Orthodox-Church-admits-doctoring-Patriarch-photograph.html>, 27.12.2013.
- Russian Public Opinion 2012-2013* (2013), Levada Analytical Center, Moscow.

SUMMARY

THE ARTICLE PRESENTS AN ANALYSIS OF THE ROLE OF THE ORTHODOX CHURCH in modern Russia. The aim of this paper is to illustrate how the Orthodox Church defines its role, what regulations are applied by Russian state on the Church and alsowhat role the Orthodox Church should fulfil according to the expectations of Russian community. Apart from analyzing rules of law, documents, official statements of the orthodox hierarchy as well as state officials, and the results of public opinions surveys, the authortries to examine impact of social movements and public riots mostly the protests after elections to the State

Duma from 2011, the Pussy Riot process, new legal regulations on the evolution of the Orthodox Church's role.

NOTA O AUTORCE

Natalia Kusa [natalia.kusa@gmail.com] – studentka II roku studiów II stopnia na kierunku politologia na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, współorganizatorka projektu badawczego Kierunek Wschód. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się na przemianach społeczno-politycznych na obszarze dawnego Związku Radzieckiego, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu ruchu protestu na kształt współczesnego systemu politycznego Rosji.